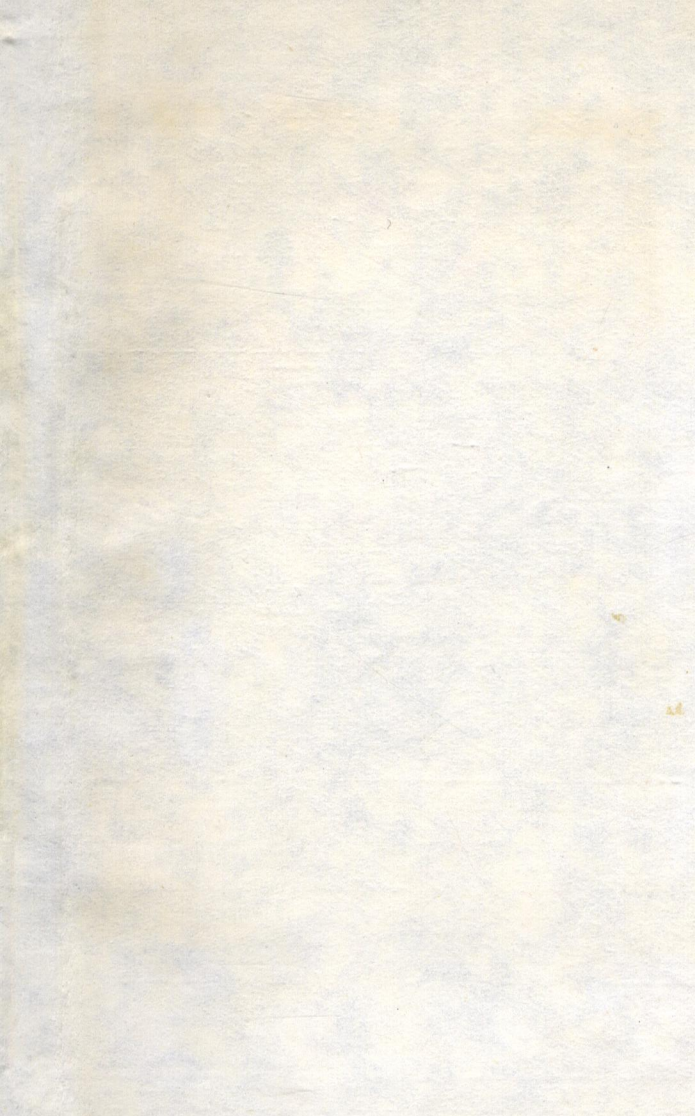
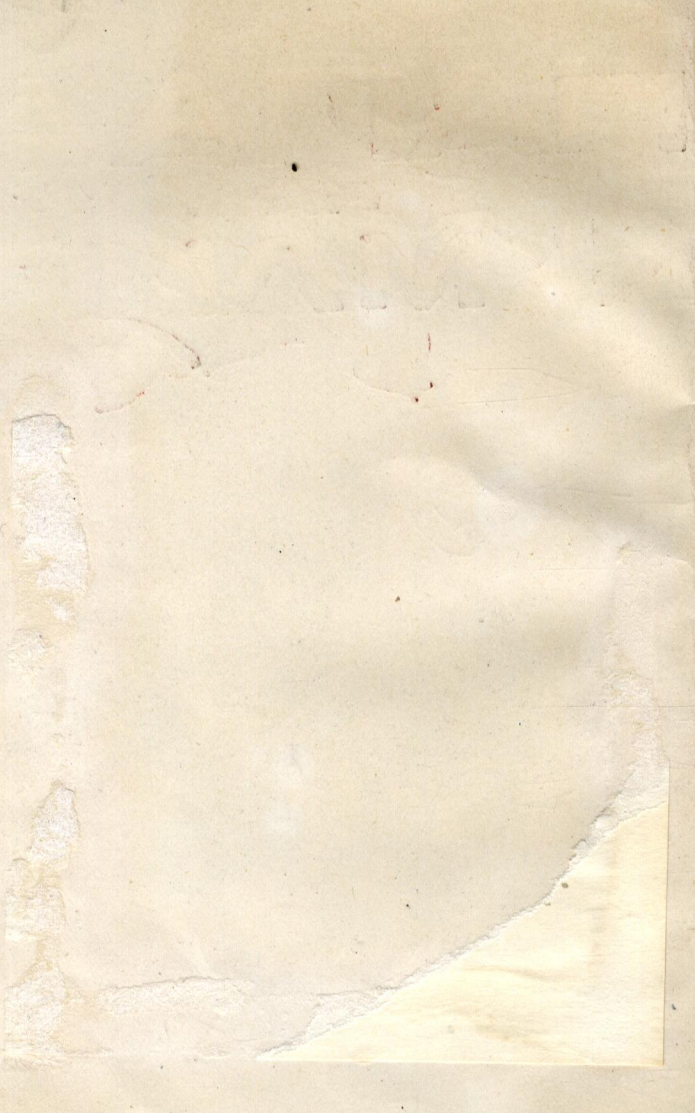






НАПАД НА МАЛИН

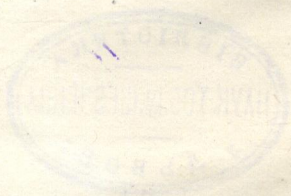




БІБЛІОТЕКА
ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ
І РОМАНІВ



БИБЛИОТЕКА
ИСТОРИЧЕСКОГО
И ПОМАНИИ



06
Е. ЗОЛЯ

НАПАД НА МЛИН

ОПОВІДАННЯ З ВІЙНИ 1870 РОКУ

ПЕРЕКЛАД
ІВАНА ФРАНКА

~~52921~~



Р У Х

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського Дру-
ку“, „Картковому репертуарі“ та інш.
показниках Української Книжкової Па-
лати.

ДЕРЖТРЕСТ „ХАРПОЛІГРАФ“
ШКОЛА ФЗУ
ім. А. В. БАГІНСЬКОГО

Укрголовліт 4317/к. Тираж 5000
Зам. 124

Жовтень—1929

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

667/4
Львівська БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 31 792

1929
11
3-819

НАПАД НА МЛИН

(Оповідання з війни 1870 року)

I

Одного прегарного літнього вечора виглядав млин дядька Мерліє дуже празнично. На подвір'ю були накриті три столи, зсунені до купи. Ждали гостей. Вся округа знала, що сьогодні мали бути заручини доньки Мерліє, Франсуази, з Домініком, високим парубком. Він славився неробою, але на нього задивлювались усі дівчата, бо був дуже вродливий парубок.

Млин дядька Мерліє виглядав дуже весело. Він стояв якраз посередині села Рокрези, на тім місці, де дорога закручується. В селі тільки одна вулиця, а по її обох боках ідуть два ряди хат. Ген за скрутом потяглись луги, ростуть високі дерева подовж річки Морелі; тінь їх так і манить до спочинку. В цілій Льотарингії не знайдеш розкішнішого закутка. Направо й наліво густі гаї; столітні дерева ростуть по лагідних збочах горбів і заливають краєвид цілим морем зелені. А на південь потяглася рівнина, на прочуд плодовита, з нивами попересіканими живоплотом. Та що найбільше чарує тебе в Рокрезі, це той холодок, що не покидає цього зеленого гніздечка навіть у найдушніші липневі дні. Морель витікає з лісів і неначе приносить із собою свіжість листя, з-під якого виходить; так і чується

той тихий шелест, та тіниста та дрімлива лісова прохолода. І не одна вона тут протікає; безліч потічків журчить у лісах; на кожному кроці натикаєшся на джерела; коли пробираєшся вузенькими стежечками, то чуються у тебе під ногами немов цілі підземні озера, що протискаються з-під моху й користуються найменшою щілиною під корінням дерев, аби забулькотіти кришталевою горою. Розкішний шемріт тих незлічимох потічків такий голосний, що заглушує собою цвіркотання синиць. Можна подумати, що находишся в якомсь зачарованім парку, де з усіх боків джурчать чародійні каскади.

А внизу вохкі луги. Величезні каштани кидають темні тіні. Подовж лугів ідуть довгі ряди тополь з трепотючим листям. Поперек піль ведуть дві яворові алеї до стародавнього, тепер уже розваленного замку. Трава на тім вохкім чорноземі росте напрочуд високо. Так і думаєш, що попав єси в цвітник, тільки натуральний, де замість грядок — луги, а замість корчів — величезні дерева. Коли в-опівдень сонячне проміння сипле просто з неба, тінь блідніє, розпалені і прив'ялені трави дрімають на сонячній спеці, то з долу в ту пору пробігає якийсь ледовитий трепіт по її сподових листочках.

І отут то на краю прогалини млин дядька Мерліє оживляв своїм шумом увесь той зелений закуток. Сам млин, побудований з дерева й поліплений глиною, був, бачилось, старий, як світ. Він стояв до половини в воді; Морель у тім місці розширюється в прозірчасте плесо; поперек неї збудована гать; вода спадала з висоти кількох метрів на млинове колесо, що тріщало крутячись та нагадувало кашель слу-

жниці-бабусі, постарілої в службі. Коли дядькові Мерліє радили зробити інше колесо, він тільки хитав головою й говорив, що нове колесо буде лівніше та не так привичне до роботи, і направляв старе чим тільки трапилось: скаллям з бочок, заржавілим залізям, цинковими та олив'яними бляхами. І колесо немовби ще веселіше крутилось від того, а обриси його стали зовсім дивоглядні, бо поросло травою і мохом. Коли вода обливала його своїми сріблястими пачосами, то воно пересипалось немовби жемчугами, а дивовижна його постава перевалювалась мов у перловому намисті.

Зрештою, ціла та частина млина, що стояла в воді, подобала на старий ковчег, пришпилений до берега. Головна його частина була побудована на палях. Вода проникала крізь підлогу; тут були печері, в яких виводились величезні раки й угорі, славні на всю околицю. Понижче водопаду плесо було прозірчасте, як дзеркало, і коли колесо не каламутило його своєю піною, то в ній видно було цілі отари риби, що плавали звільна, мов по команді. Поламані східці вели до ріки, де до стовпа прип'ятий був човник. Дерев'яний ґанок ішов понад колесом. У стінах тут і там прорізані були віконця. Цілий млин подобав на безладну купу закамарків, перестінків, причілків, стовпів і піддашків, що надавали йому подобу старої, напіврозваленної цитаделі. Але по стінах вився повій; різномірні повзучі рослини закривали надто великі розсілини й одягали зеленим плащем стару будову. Романтичний поет попав би в безпам'ятну радість. Усі, хто проходив, відрисовували до своїх альбомів млин дядька Мерліє.

З другого боку, від дороги, дім був далеко солідніший. Мурована брама, що вела на широке подвір'я, була обставлена справа і зліва шопами та стайнями. Над криницею величезний в'яз кидав тінь на саму середину подвір'я. В глибині блискотіли чотири вікна першого поверху дому, над ґанком стирчав угору голубник. Тільки й було всієї кокетерії у дядька Мерліє, що раз на десять літ казав білити ту фасадку. Її тільки що вибілили перед тим і вона блищала на ціле село, коли сонце в-опівдень обливало її своїм промінням.

Уже двадцять літ дядько Мерліє був мером¹ Рокрези. Його поважали за те, що зумів доробитися маєтку. Говорили, що у нього 80 тисяч франків капіталу наскладаного гріш до гроша. Коли женився з Мадленою Гімар, що в посагу принесла йому оцей млин, у нього не було ні гроша. Але Мадлена ніколи не каялась, що вийшла за нього: господар з нього був добрий. Тепер жінка померла й він лишився вдівцем з одинокою дочкою Франсуазою. Що й казати, він міг би собі спочити на старості літ і лишити млинове колесо, нехай би собі дрімало та поростало мохом. Але він занудився б і дім видався б йому зовсім мертвим. Він не переставав працювати для власної приємності. Дядько Мерліє був у ту пору високий дідусь, з подовгастим, суворим лицем, що ніколи не всміхалося, але проте оживлене було внутрішньою веселістю. Його вибрали на мера раз для того, що був багатий, а потім і для того, що дуже поважно та совісно сповняв свій уряд.

¹ Громадським начальником.

Франсуазі Мерліє минуло вісімнадцять літ. Вона не славилась красунею в окрузі, бо була сухорлява. До п'ятнадцятого року була навіть поганенька собі. В Рокрезі ніяк не могли порозуміти, яким світом донька дядька й тітки Мерліє, таких здоровенних людей, виродилась така непоказна та невродлива. Але на п'ятнадцятому році, остаючи на вид слабовитою, вона зробилася разом дуже гарненькою. У неї було чорне волосся, чорні очі й рожеве личко, вічно усмінені усточки і ясне чоло, на котрім немов лежав сонячний промінь. Хоч у селі її вважали сухорлявою, але вона не була худа; навпаки, вона не могла лише підняти мішка з мукою—та й тільки всього. Але з літами вона повніла і з часом повинна була зробитись зовсім статною молодичкою. Мовчазливість батька змалку зробила її здержаною. Всміхалась вічно, це так, але то лише для того, щоб кожному показатися ввічливою, а в душі була дуже поважна.

Розуміється само собою, що з цілого округу парубкам відбою не було у мельниківни—не так, може, за її вроду, як за багатство. А вона вибрала собі такого, що всіх зачудувала. На другім березі Морелі жив високий парубчак на ім'я Домінік Пенкер. Він не був родом із Рокрези. Десять літ тому назад прибув із Бельгії, щоб обняти на власність маленьку оселю, полишену йому дядьком, і положену якраз на краю ліса, напроти млина. Він приїхав з наміром продати ту посілість—як сам говорив—і вернути до свого краю. Але, мабуть, місце сподобалося йому, бо більше вже він з ним не розстався. Принявся оброблювати свій ланок і садити огородину на продаж,—тим і годувався. Крім того,

ловив рибу, стріляв дичину, не раз побережники мало-мало що не зловили його на гарячій учинку. Таке безжурне життя, якого за собою не зовсім були ясні для селян, кинуло на нього недобру славу. Його величали трохи не опришком. А що найменше, був це нероба, бо частенько його здибали в траві заспаного в таку пору, коли йому слід би було працювати. Хатчина, в якій він жив, на краю ліса, також не подобала на житло чесного чоловіка. Коли би хто розпустив чутку, що він товаришує з лісовими вовками, то баби в Рокрезі і тому не дуже б дивувалися. Та всетаки молоді дівчата зважувалися інколи брати його в оборону, бо той непевний чоловік, високий і рослий, мов тополя, був дуже вродливий, з білим лицем і русавою бородою та волоссям, котре до сонця вилискувалось, мов золото. І ось одного прегарного поранку Франсуаза заявила батькові, що любить Домініка й ніколи не згодиться вийти заміж за кого іншого.

Можна собі подумати, який то був удар для дядька Мерліє. Він, своїм звичаєм, не сказав нічого. Лице його оставалось задумане, але внутрішня веселість не світилась уже в очах. Батько й дочка вórсились одно на одне весь тиждень. Франсуаза також ходила мов прибіта. Дядька Мерліє найбільше мучила думка, яким способом той анахтемський опришок присусідився до його дочки. Домінік ніколи не заходив до млина. Мельник почав підстерігати Домініка й підстеріг його на противнім березі, де він лежав у траві, удаючи, що спить. Франсуаза могла бачити його із своєї світлиці. Так ось воно як! Вони покохалися, приглядаючись собі крізь млинове колесо!

Минув іще тиждень. Франсуаза ставалась ще більше понурою. Дядько Мерліє все ще не говорив ані слова. Накінець, раз вечором, не кажучи нічого, сам привів Домініка. Франсуаза якраз у тій хвилині накривала стіл. Вона, бачилось, не здивувалась, а тільки поклала ще одну тарілку; тільки ямочки знов показалися на її щоках і уста почали по-давнімому всміхатися. Рано дядько Мерліє зайшов до хатини Домініка; там оба мужчини побесідували собі по щирості, позамикавши двері й вікна. Ніхто ніколи не дізнався, про що вони бесідували. Те тільки певно, що, виходячи від Домініка, дядько Мерліє говорив з ним уже, як із сином. Очевидно, старий признав гарним і чесним хлопцем того неробу, що вилежувався в траві й завертав голову дівчатам.

Гутірка пішла по селі. Баби, стоячи на порогах своїх домів, так і торохтіли про нерозум дядька Мерліє, що хоче посвоячитись із непотрібом. А він про всі ті перемови й байдуже. Може нагадалась йому його власна женячка. І у нього так само не було ані гроша в кешені, коли він женився з Мадленою і її млином, а проте, був добрим мужем. Опроче, Домінік сам уцитькав усі поговірки, принявшись так цупко за роботу, що всі аж очі свої забули. Якраз у ту пору млиновому робітникові випала черга йти до війська. І Домінік ні за що не дозволив наняти другого. Двигав мішки, їздив возом, нишпорив коло колеса, коли зноровилося й не хотіло крутитись, і все те так охоче, що люди приходили любоватися на нього. Дядько Мерліє сам собі всміхався. Він дуже гордився тим, що розгадав парубка. Ніщо молодому чоловікові не додає такої охоти, як любов.

Працюючи від рана до вечора, Франсуаза й Домінік обожали одно одного. Вони майже нічого й не говорили з собою, а тільки любовно поглядали на себе. Дядько Мерліє поки що не згадував про вінчання, а обое поважали батькову мовчанку і чекали, коли йому зволиться об'явити свою волю. Аж одної прекрасної днини в половині липня він казав накрити три столи на подвір'ю під великим в'язом і спросив усіх своїх сусідів із Рок-рези прийти вечором випити з ним по чарчині. Коли всі зібрались і взяли чарки до рук, старий високо підняв свою і сказав:

— Я спросив вас, щоб на radoшax повідомити вас, що Франсуаза вийде заміж за оцього парубка від нині за місяць, в день святого Людовика.

Тоді всі почали шумно стукатись чарками. Стояла загальна веселість. Аж ось дядько Мерліє знов підніс голос і сказав:

— Домініку, поцілуй свою наречену. Так звичай велить.

Молоді поцілувались, зарум'янівшия по вуха, серед голосного сміху всіх присутніх.

Заручини вийшли як слід. Випито цілу бо-клажку вина. Коли лишились тільки найближчі сусіди, пішла спокійніша розмова. Стояла ніч, зоряна й дуже ясна. Домінік і Франсуаза, сидячи поруч на лавці, не говорили нічого. Один старий селянин розповідав про війну, котру Наполеон тільки що видав прусакам. Із села забрали вже всю молодіж. Позавчора знов приходило військо. Заступи, господи, від усякого лиха!

— Овва, — сказав дядько Мерліє з самолюбством щасливого чоловіка, — Домінік не тутеш-

ній, його не візьмуть. А коли прусаки прийдуть сюди, то він зуміє захистити свою жінку.

Думка, що прусаки можуть прийти сюди, показаласть забавною. Їм французи завдадуть перцю, та й годі.

— Ой, бачив я їх, бачив! — повторив старший селянин глухим голосом.

Усі замовкли. Потім випили ще по одній. Франсуаза й Домінік нічого не чули; вони злегенька взялись за руки і були такі щасливі, що мовчали, вперши очі в темний простір. Яка то була чудова ніч! Мов уколисане дитя, дрімало село по обох боках білої дороги. Десь колись тільки далеко чути було голос півня, що надто рано пробудився на сідалі. З великих сусідніх лісів долітав шелест, хвилюючи по вкрівлях, немов пестячись із ними. Луги з чорними тінями дерев повні були якогось таємного й набожного, празничного настрою, а нори і джерела булькотячи в сумерках, здавались свіжим і рівномірним віддихом сонної природи. Хвилинами старому млиновому колесу, що також спочивало, немовби щось снилось, так як тому старому Бровкові, що бреше крізь сон. Воно злегка поскрипувало, немов розмовляло само з собою, уколисуване спадом Морелі, її музикальним і ненастанним журчанням. Ніколи ще розкішніший супокій не панував у тім щасливім закутку природи.

II

Минув місяць. День поза день зблизився й передодень святого Людовика. Рокреза повна була тривоги. Прусаки побили Наполеона і поспішним маршем ішли до села. Уже з тиждень

подорожні люди віщували про прихід прусаків. Вони — в Льормієрі, вони — в Новелі, і щодня чуючи про їх наближення, Рокреза від самого світу ждала, що ось вони показуться з лісів. А вони не показувались, і це ще дужче тривожило людей. Певно вони нападуть на село вночі і виріжуть усіх.

Минулої ночі досвіта була тривога. Селяни пробудилися, почувши великий гомін людських кроків на вулиці. Жінки вже клякали і христились, поки, відхиляючи бережно вікна, побачили ноги в червоних штанах. То був французький відділ. Капітан зараз закликав мера і лишився в млині, розмовившись з дядьком Мерліє.

Того ранку сонце встало надзвичайно пишно. День обіцявав бути парний. Над лісами мов золото проблискувало, а з лугів піднімались білі випари. Село проснулось, чистеньке і гарненьке, а околиця з її кришталевою річкою та джерелами була пристроєна, мов китиця квіток. Але той прекрасний день не веселив нікого. Селяни бачили, як капітан ходив довкола млина, глядів на сусідні доми, переходив на той бік Морелі і відси розпізнавав місцевість крізь перспективу. Дядько Мерліє не відступав його і, очевидно, дещо пояснював. Потім капітан розставив вояків поза стінами, поза деревами, в дуплах. Головна часть відділу розложилася на подвір'ю млина. Значить, прийдеться битись? І коли дядько Мерліє вернувся, всі обернулися до нього з питаннями. Він кивнув головою. Так таки прийде до битви.

Франсуаза й Домінік були на подвір'ю і гляділи на нього. Він вийняв вкінці люльку з рота і сказав:

— Так, мої небожата, годі буде вам повинчатися завтра.

Домінік з затисненими зубами і гнівно наморщеним чолом не зводив ока з лісів, немов дожидаючи приходу прусаків. Франсуаза, дуже бліда, поважна, ходила сюди й туди, подаючи воякам усього, чого ждали. Вони варили юшку серед подвір'я і сміялись, дожидаючи обіду.

Тимчасом капітан був дуже рад. Він оглянув простору світлицю в млині з вікнами на ріку. І тепер, сидячи коло криниці, гуторив з дядьком Мерліє.

— У вас тут правдива фортеця, — говорив він, — ми, певно, продержимось тут до вечора... Ті розбійники припізнилися. Вони повинні вже були бути тут.

Мельник зоставався неповорушний. Йому вже ввижалося, що його млин горить. Але він не жалувався, бо очевидно, бачив, що це було б надармо. Він тільки сказав:

— А не забудьте сховати човник за колесо. Там такий закамарочок, де його можна скрити. Хто знає, може нащо пригодиться.

Капітан видав наказ. Той капітан, то був статний мужчина, коло сорока літ, високого росту, гарний лицем. Йому, мабуть, любо було дивитись на Франсуазу і Домініка. Він цікавився ними так, як коли б уже й зовсім забув про недалеку битву. Він очей не зводив із Франсуази, а його палкі очі ясно говорили, що її краса очарувала його. Нараз він повернувся до Домініка й запитав:

— А ви чому не в армії?

— Я чужоземець, — відповів молодий парубок.

Ця відповідь, бачилось, не вдовoliла капі-

тана. Він моргнув одним оком і всміхнувся. Милуватися, мовляв, із Франсуазою далеко приємніше, ніж з гарматами.

Домінік бачачи той усміх, додав:

— Я не тутешній, але можу впакувати кулю в людську голову на п'ятсот кроків. Он там моя мисливська стрільба, в куті, за вашими плечима.

— Вона може вам придатися, — спокійно сказав капітан.

Франсуаза наблизилась, злегка дрожаючи. Не дбаючи про присутніх, Домінік узяв і стиснув обі руки, які вона простягла до нього, немов шукаючи захисту. Капітан знов усміхнувся, але не додав ані слова. Він сидів, поставивши шпаду між коліна, вперши очі в даличність і немов тонучи в якихось думках.

Була вже десята година. Спека ставала дуже докучливою. Настала глибока тиша. На подвір'ю в тіні шоп вояки розложились їсти юшку. Ніякий шум не долітав до села; жильці його щільно позапирали вікна і двері; собака, полишений насеред дороги, вив. З лісів і сусідніх лугів доносився якийсь далекий, протяжний гомін, суміш найрізноманітніших звуків. Зозуля прокувала. Потім тиша стала ще глибшою.

І ось нараз у тім соннім воздуху залунав карабіновий вистріл. Капітан швидко зірвався, вояки випустили з рук тарілки з недоїденою юшкою. За кілька хвилин усі опинились на своїх боєвих становищах; від верху до низу млин був зайнятий вояками. Тимчасом капітан вийшов на дорогу. Нічого не видно. Направо й наліво тяглась дорога, біла, безлюдна. Залунав другий вистріл, а все таки нічого не пока-

зувалось, ані одної тіні. Але обернувшись, капітан побачив між деревами ліса легенький димок. Ліс стояв по давньому німий і таємничий.

— Негідники поховалися в лісі,— проворкотів капітан.— Вони знають, що ми тут.

Потім зачалась дуже завзята перестрілка між французькими вояками, розставленими довкола млина, і прусаками, що скрилися за деревами. Кулі бриніли над Морелею, не причиняючи шкоди ні одній ні другій стороні. Вистріли були неправильні, вискакували з-за кожного корчика, а всетаки нічого не було видно, крім вузьких клубків диму, розвіваного вітром. Так воно тяглося звиш дві години. Капітан з веселим видом посвистував пісеньку. Франсуаза й Домінік, що лишилися на подвір'ю, спиналися на пальці і зазирали крізь низенький пліт. Їх особливо зацікавив один невеличкий воячок, поставлений на березі Морелі за старим зламаним човном. Він лежав на животі, підглядував, стріляв, відтак проповзував у ярк, щоб там наново набити карабін, а його рухи були такі смішні, такі хитрі, такі зручні, що годі було не всміхнутися, дивлячись на нього. Він, мабуть, запримітив голову прусака, бо швидко піднявся на ноги й вицілив; але заким ще здужав вистрілити, крикнув, закрутився на місці і коміть головою полетів у ярк, де його ноги судорожно задригали, мов лапки підрізаної курки. Невеличкому воякові куля застряла в груді. То був перший убитий. Поневолі Франсуаза вхопила Домінікову руку й судорожно стиснула її.

— Не стійте тут,— промовив капітан,— кулі долітають сюди.

Львівська Філія
бібліотеки АН УРСР

667 с/о

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 31 792

Філія
АН УРСР

І справді, сухий тріск почувся в старім в'язі і кінчик гілки упав, колишучись. Але молоді люди не рушалися з місця, приковані страшним видом. На краю ліса один прусак нараз виступив із-за дерева немов із-за куліси, замахав руками в повітрі і впав горілиць. І ніщо більше не щебернуло. Оба мерці немовби спали на сонці; в заспаній окрузі нічого не було видно. Навіть ляскіт перестрілки урвався. Тільки Морель стиха булькотала. Дядько Мерліє вийшов зо млина, поглядаючи на капітана з видом зачудування, немовби питаючи його, чи вже все скінчилося?

— Готуються до завзятішого нападу, — шепнув капітан. — Стережіться, не стійте тут.

Він ще не договорив, коли грюкнула страшна сальва. Великий в'яз немов обкосило, з нього посипалось листя. На щастя прусаки вицілили занадто високо. Домінік потягнув, майже поніс Франсуазу, а дядько Мерліє поспішав за ними, кричачи:

— Сховайтесь до пивниці, її стіни сильні!

Але вони не слухали і ввійшли до великої світлиці, де з десяти вояків мовчки дожидали за запертими віконницями, позираючи крізь подовбані щілини. Капітан лишився сам на дворі і присів на почіпки за маленькою стінкою, поки сальва йшла за сальною. Порозставлювані на вулиці вояки відстрілюючись уступали крок за кроком. Але всетаки один за другим верталися на подвір'я, бо неприятель вибивав їх із становищ. Їм велено було вичікувати, не показуватись, щоб неприятель не міг дізнатися, який великий відряд, з котрим має діло. Минула ще година. І коли прийшов сержант, кажучи, що на вулиці лишилися ще

тільки два чи три вояки, капітан виняв годинник і сказав:

— Пів до третьої. Треба продержатись іще чотири години.

Він велів затарасувати широку браму, що виходила на вулицю, і приготувати все до завзятого опору. Прусаци були на другім боці Морелі, то їй нічого було боятися наглого нападу. Правда, два кілометри пониже був міст, але вони, мабуть, не знали про нього, а трудно було подумати, щоб відважились переходити ріку в брід. Для того капітан казав пильнувати тільки дороги. Головної атаки треба було надіятись від поля.

Перестрілка знов урвалась. Млин, бачилось, завмер на сонячній спеці. Віконниці були позачиняні. Але мало-по-малу прусаци почали показуватись на краю ліса. Обережно протягали голови й потрохи осмілювались. У млині вже кілька вояків прицілилося, але капітан зупинив їх, кажучи:

— Ні, ні, заждіть, нехай підступлять ближче.

Вони підступали дуже обережно, недовірливо поглядаючи на млин. Той старий будинок, мовчазливий і понурий, обвитий плащем зелені, завдавав їм жаху. Але всетаки вони наближувались. Коли на лузі показалось їх зо п'ятдесят люда насупроти млина, капітан сказав одно слово:

— Пали!

Розлягся гуркіт, залопотіли поодинокі вистріли, а з вулиці донісся голосний крик. Франсуаза, тремтячи від ніг до голови, поневолі затулила уші руками. Домінік, стоячи позаду вояків, дивився, і коли дим трохи розвіявся, побачив трьох прусаків розпластаних серед

луга. Інші поховалися за їви та тополі. І зачалась облога.

Більше як годину сипали на млин градом кулі. Коли кулі вдарялись о камінь, то чути було, як розплескані з легким плюскотом падали до Морелі. Між гілками дерев вони пролітали з легким шумом. Інколи ломіт звіщав, що падали в старе колесо. Вояки в млині шанували свої набої і стріляли тільки тоді, коли могли вцілити. Час від часу капітан виймав годинник і глядів, котра година. І коли куля пробивала віконницю і застрягала в стелі, він бубонів:

— Чотири години... Трудно буде продержатись так довго.

Мало-по-малу та страшна перестрілка, справді, зачала дошкуляти старому млинові. Одна віконниця упала в воду, продіравлена кулями, як решето; прийшлось замінити її матрацом. Дядько Мерліє щохвиля наражав своє життя, щоб пересвідчатись про руїну свого бідного колеса, котрого ломіт хапав його за серце. Тепер уже колесу зовсім кінець, ніякий майстер не направить його. Вояки мусіли відтягнути дядька Мерліє в кут світлиці. Домінік благав Франсуазу, щоб ішла геть, але вона уперлась бути коло нього. Сіла в куточку позаду великої дубової шафи, що захищала її. А таки куля запоролла шафу, аж засвистіла. Тоді Домінік став перед нею. Він ще не стріляв; держав стрільбу в руці, але не міг пройти до вікна, заступленого вояками. При кожній сальві здригався поміст.

— Бачність! бачність! — нараз закричав капітан.

Він побачив, як із ліса виступила велика, темна маса. В тій хвилині залунала страшенна

сальва. Немов вихор пролетів понад млином. Відлетіла друга віконниця і крізь отвір влітали кулі до середини. Два вояки упали на поміст. Один і не рушився; його віднесли під стіну, бо заважав. Другий судорожно кидався, просячи, щоб його доконали, але його не слухали. Нові кулі влітали раз за разом; кожний сторонився і старався знайти стрільницю, щоб відповідати на вогонь. Третього вояка ранила куля. Він не говорив і слова, лише присів коло стола з безсмысним і непорушним поглядом. Бачачи це все, Франсуаза в переляку безтямно відіпхнула свій стілець і присіла на помості; їй здавалось, що там куля не так легко досягне її. Тимчасом знесли подушки з цілого дому і заткали до половини вікна. Кругом по світлиці лежали обламки, попсована зброя й потрошена посуда.

— П'ята година — сказав капітан. — Держіться!.. Вони поpróbують переправитись через ріку.

В тій хвилині Франсуаза скрикнула. Куля, відбившись від стіни, зашрамила її чоло. Виступило кілька крапель крові. Домінік подивився на неї, потім підійшов до вікна і перший раз вистрілив. І вже не перестав більше. Набивав стрільбу і стріляв, не звертаючи уваги на те, що діялось довкола нього; тільки час від часу позирав на Франсуазу. Зрештою, не квапився і ціляв докладно. Прусаки, прокрадаючись поза тополями, старались перебродити Морель, як це предвидів капітан. Але скоро тільки котрий із них наближувався до ріки, зараз падав, влучений Домініком у саму голову. Капітан слідив за його стрілянням і любувався. Він поздоровив його і сказав, що був би щасли-

вий, коли б у нього було багато таких справних стрільців. Та Домінік навіть не слухав його. Одна куля зашрамила його плече, друга обдерла руку, але він і з місця не рушався і стріляв даліше.

Ще два вояки впали. Пошматовані подушки не захищали вже вікон. Бачилося, що ще одна сальва—і старий млин завалиться. Але капітан повторяв:

— Держіться! Ще хоч пів години.

Тепер він лічив хвилини. Він обіцяв своїм начальникам задержати тут неприятеля до вечора і ні за що не хотів уступити їй на хвилину скоріше, ніж обіцяв. Його лице було все однаково привітне, він усміхався до Франсуази, щоб успокоїти її. Він сам підняв карабін одного забитого вояка і стріляв із нього.

В світлиці було всього ще лиш чотири вояки. Прусаци показалися густою ватагою на противнім березі Морелі; була видима річ, що ось-ось перейдуть річку. Минуло ще кілька хвилин. Капітан уперся, не хотів дати знаку до відвороту, коли втім прибіг сержант і сказав:

— Вони вже на дорозі, заходять позаду нас.

Мабуть, таки прусаци перейшли міст. Капітан вийняв годинник.

— Ще п'ять хвилин,—сказав.—Скоріше як за п'ять хвилин вони не доберуться сюди.

Потім рівно о шостій годині згодився, накінець, дозволити своїй команді вибратися крізь маленькі дверці, що виходили в переулок. Там вони кинулись у рів і прошмигнули в Совальський ліс. Відходячи, капітан дуже чемно поклонився дядькові Мерліє, перепрошуючи його за тривогу. І навіть додав:

— Задержіть їх... Ми вернемось.

А Домінік лишився сам у світлиці. Він усе стріляв, нічого не чуючи, нічого не тямлячи. Його опанувало тільки одно чуття — бажання оборонити Франсуазу. Вояки вийшли, а він і не догадувався того. Він ціляв і за кожним вистрілом убивав чоловіка. Нараз почувся великий шум. Прусаки вломились на подвір'я з одного боку. Він вистрілив останній раз — і вони схопили його в тій хвилині, коли його стрільба ще димилася.

Десять хлопа обскочили його. Всі кричали довкола нього якоюсь страшною мовою. Вони трохи не задушили його на місці. Франсуаза кинулась наперед з благальним поглядом. Але надійшов офіцер і велів привести до себе Домініка. Перекинувшись кількома словами по-німецькому зо своїми вояками, він обернувся до в'язня і суворо сказав йому дуже чистою французькою мовою:

— Ви будете розстріляні за дві години.

III

Таке було правило, постановлене німецьким генеральним штабом, що кожний француз, не належний до регулярної армії, а спійманий з оружжям у руках, має бути розстріляний. Навіть відряди вільних стрільців не були признані боевою армією. Німці хапались таких жорстоких способів проти селян, що обороняли свої домашні вогнища, щоб запобігти загальному повстанню, котрого дуже боялися.

Офіцер, високий і сухорлявий чоловік п'ятидесяти літ, узяв Домініка на короткий протокол. Хоч по французьки говорив чисто, але все-таки не міг позбутися пруської дерев'яности.



— Ви тутешній родом?

— Ні, я бельгієць.

— Пощож ви стріляли? Адже все те вас не обходить.

Домінік не відповів на те. В тій хвили офіцер побачив Франсуазу, що стояла обіч, страшно бліда, і слухала напружено; на її білому чолі маленька рана визначувалась червоною стрічкою. Він довгенько поглядав на молодят, немов порозумів, в чому діло, тільки додав:

— Ви не відпираєтесь, що стріляли?

— Стріляв, скільки міг — спокійно відповів Домінік.

Признання було не конче потрібне; він увесь був чорний від пороху, облитий потом і обризканий кров'ю, що текла з його зраненого плеча.

— Добре, — повторив офіцер, — за дві години будете розстріляні.

Франсуаза не скрикнула. Вона зложила руки й підняла їх у німій розпуці. Офіцер запримітив той рух. Два вояки вивели Домініка до сусідньої кімнати, де мали пильнувати його, не зводячи з нього очей. Молода дівчина впала на крісло; коліна її підкошувались; плакати не могла; дух її захоплювало. Тимчасом офіцер усе поглядав на неї. Вкінці заговорив:

— Цей парубок ваш брат?

Вона кивнула головою, що ні. Офіцер замовк, але не всміхнувся. По короткій мовчанці зачав знов:

— А від давна він живе в тій околиці?

Вона потакнула головою.

— Значить, він добре знає околичні ліси?

Цим разом вона промовила:

— Так, пане, — відповіла, поглядаючи на нього з якимсь задивованням.

Він не сказав ані слова більше й обернувся на закаблуках, жадаючи, щоб до нього привели сільського мера. Франсуаза схопилась, злегка запаленівши. Здавалось їй, що зрозуміла значіння запитання, і в ній пробудилась надія. Сама побігла за батьком.

Дядько Мерліє, скоро тільки втихло стріляння, живо подався вниз дерев'яною галерійкою, щоб обдивити колесо. Він обожав дочку; до Домініка, свого будучого зятя, почував велику прихильність, але колесо також займало в його серці важне місце. А що діти — як він їх звав — вийшли цілі і без шкоди, то він згадав про третього свого любимця, котрому перепало солоно. І нахилившись над дерев'яною машиною, він з жалем оглядав ушкодження. П'ять лопаток потрощено, середина вся була подіравлена кулями; промірюючи глибкість дір, він роздумував, якби понаправляти ту руїну. Франсуаза побачила, що він уже почав затицати діри обломками і мохом.

— Таточку, — сказала, — вас кличуть.

І вкінці заплакала, передаючи йому, що чула. Дядько Мерліє похитав головою. Людей так не розстрілюють. Треба поглянути. І вернувся до млина з мовчазливим та спокійним видом.

Коли офіцер зажадав у нього стравунку для своїх вояків, він відповів, що люди в Рокрезі не привикли, щоб з ними поводитись грубо і що силою від них не дістане нічого, але коли йому дадуть повну волю ділання, він береться уладити все. Офіцер зразу розсердився за той супокійний тон, але вкінці

уляг сумирним і ясним словам старого. Закликав його навіть до себе і запитав:

— Як зоветься той ліс, он там насупроти?

— Соваль.

— А який він завбільшки?

Мельник позирнув йому просто в лице.

— Не можу вам сказати докладно... Коли вам треба провідника, то тут є хлопці, що знають у лісі кожний корчик. Та тільки я не міркую найти такого, котрий узявся б проводити вас.

І пішов. За годину воєнна контрибуція хлібом і стравами, якої домагався офіцер, була зібрана на подвір'ю млина. Надходила ніч. Франсуаза з переляком слідила за кожним рухом вояків. Вона невідходила від світлиці, в котрій був запертий Домінік. Коло сьомої години пережила убійчу мінуту. Бачила, як офіцер увійшов до нього і чула їх голоси. За хвилину офіцер показався на порозі й понімецьки видав приказ, якого вона не розуміла; але коли дванадцять вояків на подвір'ю стали в ряд з карабінами на раменах, вона вся затремтіла від ніг до голови, замерла душею. Всьому кінець! Його зараз розстріляють. Дванадцять хлопа простояли так десять хвилин. Голос Домініка звучав усе різким відказом від чогось. Ніколи ще Франсуаза не терпіла такої муки. Вкінці офіцер вийшов, грюкнувши дверима і проговорив по-французьки:

— Добре, подумайте! Даю вам час до завтра рана.

І дав знак воякам розійтись. Франсуаза стояла мов одуріла. Дядько Мерліє не переставав курити люльку, цікаво поглядаючи на вояків; потім наблизився до неї, взяв її за

руку з батьківською ніжністю й відпровадив на поверх до її кімнатки.

— Сиди тихо,— сказав до неї— і постарайся заснути... А завтра дасть бог час, дасть і пораду.

Виходячи замкнув її з обережності. Він усе твердив, що баба ні до якого поважного діла не здібна, і тільки поспує все, за що візьметься. Тимчасом Франсуаза не лягала. Вона довго просиділа на ліжку, прислухаючись до шуму в домі. Німецькі вояки, розміщені на подвір'ю, співали і сміялись; мабуть, вечеряли до одинадцятої години, бо гомін не замовкав ані на хвилину. В самій млинниці час від часу лунали тяжкі кроки: це, очевидно, змінювали вартових. Але її особливо зацікавив шум, що долітав до неї з кімнатки якраз під її кімнатою. Кілька разів вона прилягала на поміст і прикладала до нього вухо. В тій кімнатці був Домінік. Він, мабуть, довго ходив вперед і назад, бо вона довго чула його кроки. Потім настала тиша: певно, він сів. І загалом гомін утихомирився, все заснуло. Коли дім завмер, вона легесенько відімкнула вікно й оперлась на нього.

На дворі стояла ясна й тепла ніч. Вузкий серп місяця, що клонився за Совальський ліс, обливав околицю блиманням каганця. Довжезні тіні високих дерев перетинали проміння чорними лініями, а на одвертих місцях трава вилискувалась зеленим шовком. Але Франсуаза не манила таємнича розкіш ночі. Вона розслідувала околицю, шукала очима вартових, розставлених німцями. Виразно бачила їх тіні здовж Морелі. Один був поставлений край млина: стояв якраз на другім березі ріки, коло

іви, що її вітки купалися в воді. Франсуаза виразно бачила його. То був високий парубок і стояв непорушно з лицем зверненим до ліса, з задуманим виглядом пастуха.

Оглянувши околицю, вона відійшла від вікна й сіла на ліжку. Просиділа на нім з годину, потонувши в глибоких думках. Потім знов почала прислухуватись. Вкінці настала наїручна хвилина. Ніч зробилася темною, хоч око вийми; вартових не видно вже було в пітьмі. Вона з хвилину прислухувалась і вкінці зібралася на відвагу. Обік її вікна була залізна драбинка: щаблі були вбиті в стіну й вели від колеса до шпїхліра. Колись то мельники по тій драбинці лазили оглядати колесо; з часом механізм змінився і давно вже драбинка прикрита була густим повоєм, що обслонював млин із цього боку. Франсуаза сміло переступила за вікно, вхопилася за один залізний щаблик і повисла в повітрі. Зачала спускатися вниз. Спідниця заважала їй дуже. Нараз камінь відірвався від стіни і з голосним плюскотом бовтнув у Морель. Вона притаїлась; ледовита дрож пройняла її; але швидко поміркувала, що шум лотоків заглушив увесь лускіт, якого вона могла наробити. І потім почала сміліше спускатися, ногою осматрюючи щаблі. Коли долізла до вікна кімнати, де засадили Домініка, мусила зупинитись. Зовсім не очікувана перешкода мало що не відібрала їй усю відвагу: вікно долішньої кімнати не було прорізане якраз під вікном горішньої, але подальше від драбинки, так що простягнутою рукою не могла досягнути його. Невже таки доведеться їй вертати нагору, не допровадивши свого наміру до кінця? Руки її втомилися, від шуму Морелі

під її ногами у неї зачала крутитись голова. Тоді вона відломила зо стіни кусничок вапна і кинула в Домінікове вікно. Він не чув; хто знає, може, спав. Вона подряпала собі руки, відламуючи вапно. І вже сили почали опускати її; чула, що впаде, коли Домінік нарешті тихесенько відчинив вікно.

— Це я, — прошепотіла вона. — Підтримай мене, бо впаду.

Перший раз вона говорила йому ти. Він вихилився з вікна, схопив її і втягнув до кімнати. Там вона розплакалась, заглушуючи ридання, щоб не почули. Потім пересилувала сама себе і втихла.

— Вас пильнують? — спитала шепотом. Домінік, усе ще не можучи прийти до себе з диву, що вона тут з ним, мовчки показав на двері. За дверима чути було хропіння вартового; сон зломив його і він ляг на поміст поперек дверей, міркуючи, що таким чином в'язень не втече.

— Треба втікати, — поквапно сказала вона. — Я прийшла благодіяти вас, щоб ви втікали, і попрощатися з вами.

Але він немов і не чув її. Він усе повторяв:

— Як? це ви, це ви?.. Ох, як ви налякали мене! Ви могли забитися.

Він узяв її руки й поцілував.

— Як я вас люблю, Франсуазо!.. Ви така сміла, і така добра. Я тільки одного й боявся, що вмру, не бачивши вас... Але ви прийшли, і тепер нехай мене розстрілюють. Коли проведу з вами чверть годиночки, то готов буду на смерть.

Він притис її до себе, а вона похилила голову на його плече. Небезпека зближувала їх.

— Ах, Франсуазо, — зачав Домінік ніжним голосом, — нині день св. Людовіка, день давно бажаного нашого весілля. Ніщо не могло розлучити нас, ось ми самі з собою, ми вірні назначеній стрічі. Адже ж нині весілля?

— Так, так — повторила вона, — нині весілля.

Вони тремтяче поцілувались. Але нараз вона вирвалася з його обіймів; страшна дійсність воскресла перед нею.

— Треба втікати, треба втікати! — пробубоніла. — Не тратьмо ані хвилини!

Він знов обняв її, і вона знов заговорила до нього на ти.

— Благаю тебе, послухай мене! Коли ти умреш, то й я вму. За годину розсвітає. Я хочу, щоб ти зараз вибрався!

І сквапно вияснила йому свій плян. Залізна драбинка доходить до колеса; там при допомозі лопаточок буде міг сісти в човник, схований у причілку, переплисти на другий берег ріки й утекти.

— Алеж там певне вартові порозставляювані!

— Тільки один коло першої іви.

— А коли він мене побачить і закричить?

Франсуаза затремтіла. Вона віткнула йому в руку ніж, що мала схований при собі. На стала мовчанка.

— А ваш батько? а ви самі? — зачав Домінік. — Ні, ні, я не можу втікати... Коли покажеться, що я втік, вояки готові вирізати вас. Ви їх не знаєте. Вони обіцявали мені помилювання, коли пристану на те, щоб проводити їх у Совальський ліс. А коли втечу, то вони здібні зробити бог зна що.

Молода дівчина не перечила. На всі його докази товкла все тільки одно.

— Коли мене любите, втікайте! Коли мене любите, Домініку, не лишайтесь тут ані хвилинку довше!

Вона обіцяла йому вернутись до своєї кімнати. Ніхто й не знатиме, що вона допомогла йому. Вона пристрасно обняла його й почала цілувати, щоб наклонити. Він не міг опертись, тільки сказав:

— Ну, добре. Тільки присягніть мені, що ваш батько знає про ваш намір і що він радить мені втікати.

— А леж батько сам прислав мене до вас, — відповіла Франсуаза без запинки. Вона сказала неправду. Але радше б їй самій загинути, щоб тільки вирятувати його. В тій хвилині у неї було тільки одно бажання — знати, що він безпечний, позбутися страшенної думки, що схід сонця буде знаком його смерти. Коли він буде далеко, нехай усі нещастя впадуть на неї, вона все знесе, щоб тільки він жив. Егоїзм її любови вимагав поперед усього, щоб він був живий.

— Добре, — сказав Домінік, — я зроблю, як ваша воля.

Потім вони не промовили ані слова. Домінік отворив вікно. Але наглий шум оледенив їх. Двері закрипіли, немов хтось відчиняв їх. Очевидно, вартувий почув їх голоси, хоч вони розмовляли тільки пошепки. І обое, стоячи рядом, дожидали в смертельній тривозі. Двері знов закрипіли, але не відчинились. Обое аж лекше відідохнули, порозумівши, що це вояк, лежачи під дверима, обернувся на другий бік. І справді, настала тиша, виразно почули його хropіння. Домінік зажадав, щоб Франсуаза вернулась поперед усього до своєї кімнати.

Він обняв її і мовчки попрощався з нею. Потім поміг їй вхопитись за залізний щабель, і сам також ухопився за нього. Але рішучо не хотів спускатися вниз доти, доки вона не долізе до своєї кімнати. Коли Франсуаза переступила через своє вікно, вихилилася крізь нього і сказала ледве чутно:

— До побачення, любий мій!

Потім опершись о варцаб почала слідити за Домініком. Ніч була все ще гарна. Вона поглянула туди, де стояв вартовий, але не побачила його. Кілька разів дочувала шелест повою, о який спускаючись зачіплявся Домінік. Потім затріщало колесо і легкий плюск води ознаймив їй, що молодий парубок найшов човник. За хвилину справді-вона розпізнала чорну тінь човника на сірому плесі Морелі. Тоді страшна тривога здавила їй горло. Кожної хвилини ждала окрику вартового; кожний шелест у далечині видавався їй серед нічної тишини поспішними кроками вояків, брязкотом шабель та набиванням карабінів. Але хвиля минала за хвилею, околиця зоставалась спокійна. Домінік мусів уже причалити до тамтого берега Франсуаза нічого більше не бачила. Урочиста, німа тиша ночі. Аж ось нараз почувся тупіт, приглушений крик, і щось немов важко повалилось на землю. Потім тиша залягла ще глибша. Тут вона почула, що смертельний холод ледом стинає кров у її жилах—і завмерла серед непроглядної півми.

IV

Від самого розсвіту млин наповнився гомоном сквапних кроків та різких голосів. Батько

Мерліє прийшов відімкнути двері Франсуази і вона зійшла вниз, дуже бліда, але спокійна. Та тут не могла здержатись від дрожі, побачивши трупа пруського вояка, положеного коло криниці на розпростертій плащі. Довкола трупа вояки вимахували руками та викрикували щось голосно, люто. Деякі грозили селу кулаками. Тимчасом офіцер прикликав дядька Мерліє, яко старшину громади.

— Ось,— сказав він голосом перериваним від лютости,— одного з наших знайшли вбитого за річкою. Ми хочемо належно покарати винуватого й надіємось, що ви допоможете нам вишукати вбийцю.

— З охотою — відповів мельник із звичайною своєю флегмою. — Та тільки це буде не легка робота.

Офіцер нахилився і відвернув полу плаща, що закривала лице забитого. Тоді показалася страшна рана. Вартового заколено в горло, і навіть ніж лишився в рані. То був кухонний ніж з чорною дерев'яною колодкою.

— Погляньте на цей ніж,— знов обернувся офіцер до дядька Мерліє, — може, він допоможе нам у наших розслідах.

Старий здригнувся, але зараз же запанував над собою і з непорушним лицем відповів:

— У всіх такі ножі по наших селах... А хто знає, може, вашому воякові надоїло стояти на варті та сам зробив собі кінець?

— Мовчіть! — скажено закричав офіцер. — Ви знаєте, що я можу хоч і зараз казати запалити ваше село з усіх чотирьох кінців!

На щастя, гнів не дозволив йому завважити, як страшно змінилося лице Франсуази. Вона сіла на кам'яній лавці, бо ноги у неї підко-

шувались. Та, проте, гляділа на мерця, що лежав коло самих її ніг. То був високий і вродливий парубок, подібний до Домініка, з жовтим волоссям і синіми очима, як у нього. Та подібність різала її ножем по серці. Думалось їй, що хто знає, може, отой небіжчик також полишив там у Німеччині наречену, котра тепер виплаче за ним свої очі. І бачила свій ніж у нього в горлі. Це Домінік забив його...

В ту пору, коли офіцер грозив, що запалить цілу Рокрезу, надбігли змішані вояки. Іно що побачили, що Домінік утік. Це викликало страшний розрух. Офіцер пішов на саме місце вчинку, оглянув вікно, що лишилось відчиненим, порозумів, як усе сталося, і вернувся лютий-перелютый.

Дядько Мерліє, бачилось, був дуже розгніваний утекою Домініка.

— Дурень, — проворкотів він, — усе попсував.

У Франсуази здавило серце, коли почула ті слова. Батько, зрештою, не підозрівав її співництва. Він похитав головою і сказав півголосом:

— Ну, нема що й казати, наробив він нам клопоту.

— Все то справа того негідника, того опришка! — кричав офіцер. — Він утік у ліс... Коли нам не доставлять його, то все село відпокутує за нього! Ви, певно, знаєте, де він заховався?

Дядько Мерліє усміхнувся собі, показуючи на склони горбів, порослих лісом:

— Як хочете знайти там чоловіка? — сказав він.

— О, ви, певно, знаєте там кожний корчик! Я виражу з вами десять мужа. Ви поведете їх.

— Дуже радо. Тільки ж нам треба буде тиждень часу, щоб перешукати всі дооколичні ліси.

Спокій старого ще дужче лютив офіцера. Він зрозумів, що таке шукання, справді, було б безглузде. І ось тут він побачив Франсуазу, що сиділа на лавці, бліда і тривожна. Він замовк на хвилинку і позирав то на мельника то на Франсуазу.

— Той чоловік—спитав він нараз старого,— був любовником вашої дочки?

Дядько Мерліє помертвів. Можна було подумати, що він як стій кинеться на офіцера й задавить його. Він переміг себе і не відповів нічого. Франсуаза закрила лице руками.

— Еге, так воно мусить бути, — говорив далі офіцер. — Ви або ваша дочка допомогли йому втекти. Ви його спільники... Останній раз питаю вас: видасте нам його, чи ні?

Мельник не відповідав нічого. Він навіть відвернувся, водячи десь-кудись байдужними очима, коли офіцер говорив до нього. Це ще дужче розпалило гнів офіцера.

— Коли так, — закричав він, — то я розстріляю вас замість нього!— І велів воякам стати в ряд. Дядько Мерліє стояв незляканий. Він злегка здвигнув раменами, немов хотів сказати, що ціла та комедія йому не до смаку. Очевидно, він не вірив, щоб можна було так ні за це ні за те розстріляти чоловіка. Але коли вояки наготовились, він промовив спокійно:

— А, так ви таки не жартуете? Ну, як хочете. Коли вам доконче треба когось розстріляти, то розстрілюйте собі мене.

Але Франсуаза встала, сама себе не тямлячи з переляку. Вона підійшла до офіцера і сказала:

— Змилуйтесь! Не робіть нічого батькові! Вбийте мене замість нього... Я всьому винна. Я допомогла Домінікові втекти.

— Мовчи, дівко!—скрипнув дядько Мерліє.— Пощо брешеш! Я, пане, замкнув її на ключ. Бреше вона!

— Ні, я не брешу,—гарячо відповіла молода дівчина.— Я злізла вікном, я намовила Домініка втікати... Це правда, чиста правда!

Старий одебелів. Він вичитував із її очей, що вона говорить правду. Ах, ті діти зо своїми чуттями! все поспують! Тоді він розсердився.

— Вона божевільна, не слухайте її! Вона дурить вас. Кінчіть живо...

Вона давай знов упевняти їх про його невинність. Припала на коліна, благаючи і хлипаючи. Офіцер спокійно дивився на ту сцену душевної муки.

— Боже мій.— сказав він, нарешті,— я хапаюсь за вашого батька, бо не маю в руках другого! Постарайтесь вишукати тамтого, а ваш батько зостанеться живий.

Вона добру хвилю дивилась на нього, витріщивши очі від такого нелюдського пропозиції.

— Це страшна річ!—промовила вона.— Де я вам найду Домініка? Він утік. Я не знаю, де він тепер.

— Вибирайте, що хочете. Або він, або ваш батько!

— Боже мій, хіба ж я можу вибирати? Коли б я навіть знала, де Домінік, то чи ж можу

вибирати?.. Ви ріжете моє серце... Ліпше б мені самій умерти. Забийте мене, благаю вас, забийте мене!

Але вид сліз і розпуки, мабуть, надоїв уже офіцерові. Він крикнув:

— Ну, досить того! Я буду добрий і дам вам дві години часу. Коли за дві години ваш улюблений не буде тут, то ваш батько відповість за нього.

І велів відвести дядька Мерліє до тої самої кімнати, де був замкнений Домінік. Старий попросив тютюну і почав курити. На його неповорущім лиці не можна було побачити ніякого сліду зворушення. Але коли лишився сам, дві грубі сльози викотилися з його очей. Бідна, дорога його донечка, як вона мучиться!

Франсуаза лишилась серед подвір'я. Пруські вояки переходили коло неї сміючись. Деякі жартували з нею, говорили їй щось незрозумілою для неї мовою. Вона гляділа на двері, крізь які пройшов її батько, і звільна піднесла руку до чола, немов лякаючись, щоб воно не трісло.

Офіцер обернувся на закам'юках і повторив:

— Даю вам дві години часу. — Ті слова брили їй в ухах. І ось машинально вона вийшла з подвір'я і пішла, куди очі бачать. Що робити? Куди йти? Вона навіть силкувалась не думати про те, бо знала, що це на ніщо не придасться. А все таки їй бажалось побачити Домініка. Вони обоє порадилися би, придумали б щобудь. І з головою, затуманеною вихром думок, вона пустилась долі берегом Морелі й перейшла її повище шлюзи, туди, де лежало велике каміння. Самі ноги донесли її до великої іви, на закутку луки. Там, нахилившись,

вона побачила калюжу крові. Так, це було те саме місце! І пішла за слідом Домініка по протолоченій траві. Туди тікав він; видно було, як чийсь величезні кроки протоптали траву півперек сіножаті. Дальше слід загубився. Але на сусідній сіножаті знов віднайшла його. За тим слідом дійшла до краю ліса, де вже нічого не можна було розпізнати.

Франсуаза пішла в глук ліса. Лекше їй було на самоті. Присіла на хвилинку. Потому пригадавши, що час минає, схопилась. Як давно вона вийшла зо млина? П'ять хвилин? Пів години? Вона вже й о світі не тямала. Може, Домінік сховався в одній знайомій гушавині, де раз рано лушили горіхи? Побігла в ту гушавину, пошниряла. Тільки дрозд вилетів із неї і засвистав свою коротку, невеселу пісеньку. Тут їй прийшло на думку, що, може, він сховався в одній печері, в якій часто чатував на дичину. Але печера була пуста. Дарма шукати його! Де його тут найти? І мало по малу в ній виростало бажання таки найти його. Вона прискорювала кроку, обхоплена страшною нетерплячкою. Нараз прийшла їй в голову думка, що він міг вилізти на дерево. Вона пішла, піднявши вгору очі і що крок кликала його. Зозуля відповідала їй; між гілками пробігав шелест і змушував її щохвиля думати, що ось-ось він зараз і злізе. Раз їй навіть повиділось, що бачить його, і вона пустилась утікати. Що вона могла сказати йому? Невже таки вона на те шукає за ним, щоб його розстріляли? О, ні! Вона не скаже йому цього. Та тут думка про батька гострим ножем різнула її по серці. Вона впала на траву й голосно заридала:

— Боже мій! Боже мій! Пощо я тут?

Вона божевільна, що прийшла сюди. Пройнята страхом, кинулась утікати з ліса. Три рази збивалася з дороги і думала вже, що не втрафить до млина, коли нараз опинилась на лузі якраз насупроти Рокрези. Боже мій! Невжеж таки вона верне сама? Вона зупинилась, коли нараз почула голос, що кликав її:

— Франсуазо! Франсуазо!

Вона побачила Домініка, як обережно підводив голову з ярка. Великий боже! вона найшла його. Небо хотіло, значить, його смерті! І гнучи в собі окрик, вона полетіла в ярок.

— Ти мене шукала?—спитав він.

— Так,—відповіла вона, сама не знаючи, що каже.

— Що ж сталося?

Вона похилила очі, бубонячи:

— Нічого, нічого! Я була неспокійна за тебе, бажала побачити тебе.

Успокоївшись, він пояснив їй, що не хотів утікати далеко, боячись за них. Ті розбійники прусаки готові мститися на старцях і дівчатах. Ну, та слава богу, все пішло добре — і сміючись додав:

— Наше вінчання відложено на тиждень, та й тільки всього.

Але бачачи, що вона сама не своя, знов насупився:

— Що з тобою? Ти щось скриваєш передо мною?

— Ні, їй-богу, ні! Я швидко бігла й задихалась.

Він поцілував її і сказав, що небезпечно їм довше розмовляти; треба йому забиратися з цього ярка і йти далше в ліс. Але вона зупинила його. Вона вся дрожала.

— Послухай, краще лишися... Ніхто тебе не шукає, ти не боїшся?

— Франсуаза, ти з чимось таїшся передо мною?—повторив він.

Вона знов забожилась, що ні з чим перед ним не таїться, а тільки їй приємніше знати, що він близько неї. Пролепотіла ще якісь причини. Він бачив у ній якусь таку дивну зміну, що вже й сам не захотів би віддалятися. А до того він чекав приходу французів. Їх бачили коло Совальського ліса.

— Ох, коли б вони поквапились, коли б вони прийшли якнайшвидше!—гаряче промовила Франсуаза.

В тій хвилині на дзвіниці Рокрези вибила одинадцята година. Удари долітали чутко й виразно. Вона зірвалась як безумна. Дві години минули від її відходу зо млина!

— Послухай,—сказала поспішно,—коли нам тебе буде потрібно, то я махну тобі хусткою із свого вікна.

І побігла бігцем, а Домінік дуже переляканий засів у ярку, не зводячи очей із млина. Наближаючись до Рокрези, Франсуаза зустрінула старого жебрака, дядька Бонтана, що знав усю околицю. Він поклонивсь їй. Він бачив мера серед прусаків; потім перехристившись і бубонячи якісь невиразні слова, поплівся даліше повільною ходою.

— Дві години минули—сказав пруський офіцер, коли Франсуаза показала на подвір'ю.

Дядько Мерліє був уже на місці. Він сидів на лавці коло криниці і курив люльку. Молода дівчина знов кинулась просити, благати, плакати. Їй хотілось виграти на часі. В ній прокинулась надія, що французи надійдуть; пла-

чути вона надслухувала; їй бачилось, що чує
здалека рівномірний марш війська. Ох, коли б
вони прийшли! Ох, коли б вони вирятували їх!
— Послухайте, паночку, ще годину! Дайте
мені ще годину часу!

Але офіцер був невмолимий. Він приказав
навіть двом воякам узяти її попід руки й від-
вести на бік, щоб можна було без клопоту
розстріляти старого. Тоді страшна боротьба
закипіла в ній. Вона не могла допустити, щоб
убито її батька. Ні, ні, радше згине сама ра-
зом з Домініком! І вже збиралась бігти до
своєї кімнати й махнути хусткою, коли Домі-
нік сам появився на подвір'ю. Офіцер і вояки
скрикнули радісно. Але він немов би не бачив
тут нікого, крім Франсуази, наблизився до неї
спокійно і сказав трохи навіть строго:

— Це негарно! Чому ж ви не завернули
мене? Дядько Бонтан розповів мені все, що
тут діється. Ось я тут.

V

Була третя година. Густі, чорні хмари звіль-
на затягли все небо; це були останні обриви
великої тучі, що впала десь у сусідстві. Те
жовте небо, ті шматки обlačів мідяної краски
перемінляли долину Рокрези, таку веселу на
сонці, в якийсь розбійницький вертеп. Пруський
офіцер велів заперти Домініка, не пояснюючи,
що чекає його. Від самого полудня Франсуаза
завмирала кожної хвили. Вона не хотіла йти
з подвір'я, не зважаючи на всі батькові про-
сьби. Вона дожидала французів. Але година
за годиною минала, а муки її тільки збільшу-
вались при самій думці, що весь той вистраж-

даний час ні до чого не доведе, як тільки до страшної розв'язки.

Тимчасом коло третьої години прусаки почали готуватися в дальшу дорогу. Офіцер так само, як учора, заперся сам-на-сам з Домініком. Франсуаза зрозуміла, що це важиться доля молодого чоловіка. Тоді вона зложила руки й почала молитися. Дядько Мерліє сидів обік неї з тим німим і непорушним видом старого селянина, котрий і не пробує боротися з непереможною судьбою.

— О боже мій! боже мій!—стогнала Франсуаза,—вони вб'ють його...

Мельник притулив її до себе і посадив на коліна, як малу дитину.

В тій хвилині офіцер вийшов, а позад нього два вояки вели Домініка.

— Нізащо! нізащо!—кричав Домінік.—Я готов умерти!

— Подумайте лише!—замітив офіцер.—Те, чого я прошу у вас, зробить нам хтобудь інший. Я дарую вам життя, я великодушний... Проведіть нас у Монтредон через ліс, та й тільки всього. Ви, певно, знаєте туди стежки.

Домінік не відповідав.

— Так ви уперлись конче на своїм?

— Забийте мене й покиньте говорити про це—відповів Домінік.

Франсуаза, зложивши руки, очима благала його, щоб згодився. Але дядько Мерліє вхопив її за руки, щоб прусаки не побачили її розпуки.

— Його правда,—проворкотів він,—краще вмерти!

Вояки стояли вже рядами. Офіцер чекав, щоб Домінік піддався. Він усе ще надіявся склонити його. Десь далеко чути було глухий

гуркіт грому. Душна спека стояла над селом. І нараз серед тиші залунав крик:

— Французи! Французи!

Справді, це були вони. На Совальській дорозі, на краю ліса показалися червоні мундири. В млині піднявся страшенний заколот. Пруські вояки прибігали, кричачи на ціле горло. Зрештою, ще не чути було ані одного вистрілу.

— Французи! Французи! — кричала Франсуаза, плещучи в долоні. Вона зовсім немов збожеволіла. Вирвалася з рук батька й реготалася, піднявши вгору руки. — Таки вони прийшли, прийшли в саму пору, бо Домінік іще живий.

Карабінова сальва заглушила її мов удар грому. Вона оглянулась. Офіцер проворкотів:

— Поперед усього, скінчімо наш рахунок!

І сам пхнув Домініка до шопи й велів стріляти до нього.

Коли Франсуаза оглянулась, Домінік упав коло стіни; його груди пробило дванадцять куль. Вона не заплакала. Була мов громом прибита. Очі її обернулися в стовп, і вона сіла на землі під шопою, кілька ступнів від трупа. Вона поводила блудним поглядом, а час від часу якимсь непевним, дитинячим розмахом руки немовби говорила, що тепер усе пропало.

Почалась завзята битва. Офіцер швидко розставив своїх вояків на становищах, бачачи добре, що тікати нікуди. Краще вже хоч дорого продати своє життя. Тепер прусаки боролися млина, а французи нападали на нього. У французів була гармата. Батарея виставлена, якраз над ярочком, де ховався Домінік, розчищувала головну вулицю Рокрези. Боротьба не могла тривати довго.

Ах, бідний млин! Кулі проверчували його наскрізь! Часть покрівлі зірвало. Завалилось дві стіни. Але особливо погано приходилися йому від сторони Морелі. Повій, відірваний від стін, висів як лахміття; ріка покрилась обломками, а крізь прірву виднілась кімната Франсуази з її ліжком, що було старанно застелено білим простирадлом. Старе колесо влучене було двома кулями й затріщало передсмертним хрускотом. Лопаточки поплили по воді, всі сугави колеса розвалилися. З ним відлетіла весела душа млинова.

Тоді французи пішли на штурм. Почалась люта різанина холодним оружжям. Небо все ще було облите кривавою ржею; розбійницький вертеп долини наповнювався мертвими тілами. Широкі луги виглядали якось сердито із своїми високими деревами, що стирчали поокремішки, і з стіною тополь, що кидали довгі тіні. Ліси на схилах горбів направо й наліво були немовби стінами цирку, що замикали в собі борців і попихали їх одних на одних, а джерела і криниці немов ридали обхоплені переполохом, що уділявся навіть самій природі. Гармати поорали сіножать, кулі оббили листя з дерев, мерці скривавили ясні води Морелі. Війна сіяла погань і руїну в тім сумирнім куточку.

Франсуаза не рушалася з-під шопи, сидючи над трупом Домініка. Дядька Мерліє забила якась блудна куля. Прусаків вирізано всіх до одного, млин занявся полум'ям, а французький капітан перший увійшов на подвір'я. Від самого початку війни була це перша його перемога. Для того то в розпалі він ще простіше держав свою високу постать і сміявся з приємним

видом вродливого кавалера. Побачивши Франсуазу, що сиділа на землі й оплакувала мужа й батька серед пожежі розваленого млина, він ввічливо привітав її, салютуючи шпадою і кричачи:

— Побіда! Побіда!



**ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
ГНАТА ХОТКЕВИЧА**

		ЦІНА	
		Крб	Коп.
Том	I. Оповідання. З портретом, автобіографією автора і бібліографією його творів — 327 стор.	1	60
„	II. Життєві аналогії. Оповідання з передмовою автора — 232 стор. . . .	1	20
„	III. Люблю жінчину. Оповідання з передмовою автора — 261 стор. . . .	1	50
„	IV. Поезія в прозі. Оповідання з передмовою автора — 252 стор.	1	50
„	V. Оповідання — 256 стор.	1	50
„	VI. Богдан Хмельницький. Тетралогія. 1. Суботів. 2. Київ. 3. Берестечко. 4. Переяслав — 438 стор.	4	—
„	VII. Гірські акварелі	—	—
„	VIII. Опришківські оповідання	—	—
„	IX. Камінна душа. Повість	—	—

КООПЕРАТИВНЕ
ВИДАВНИЦТВО

РУХ

Харків, вул. 1-го Травня, 10/11. Тел. 29-84

ВИДАЄ
ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
І. ФРАНКА
В 30-ти ТОМАХ

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
Т. ШЕВЧЕНКА
В 4-х ТОМАХ

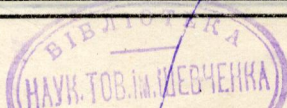
ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
О. КОБИЛЯНСЬКОЇ
В 10-ти ТОМАХ

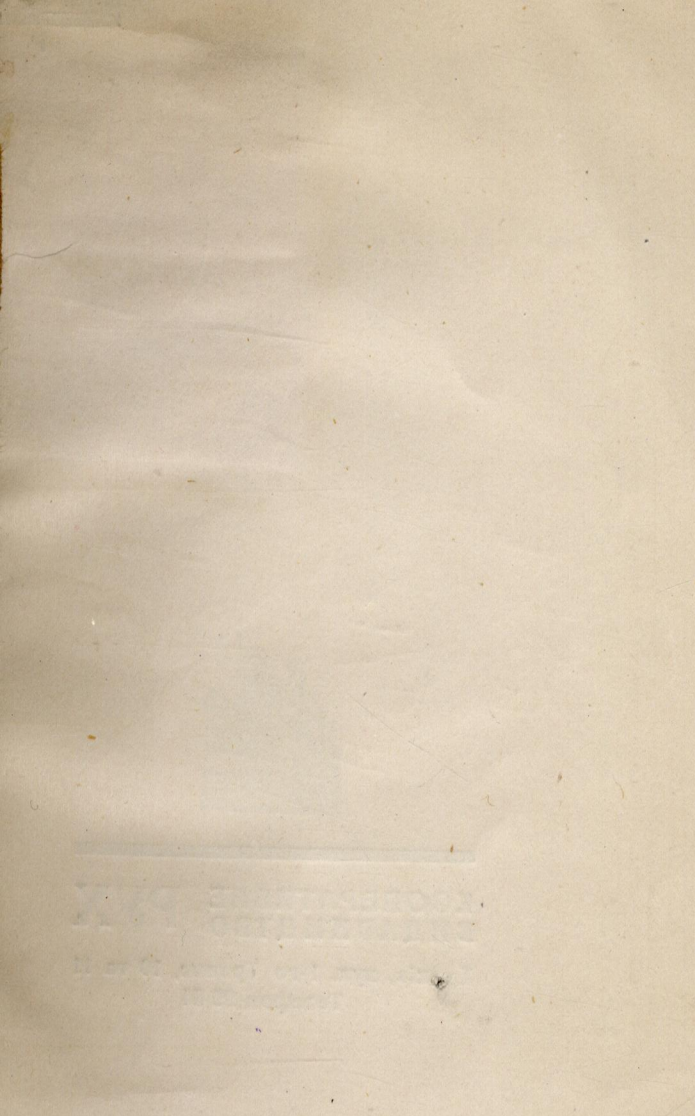
ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
В. ВИННИЧЕНКА
В 23-ох ТОМАХ

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
Б. ГРІНЧЕНКА
В 10-ти ТОМАХ

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
М. ЧЕРНЯВСЬКОГО
В 10-ти ТОМАХ

ПОВНІ ЗБІРКИ ТВОРІВ Д. МАРКОВИЧА, Г. ГРИ-
ГОРЕНКА, О. ПЧІЛКИ, Л. ЯНОВСЬКОЇ, Н. КОБ-
РИНСЬКОЇ, Г. БАРВІНОК, ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ,
М. ВОРОНОГО і ін.





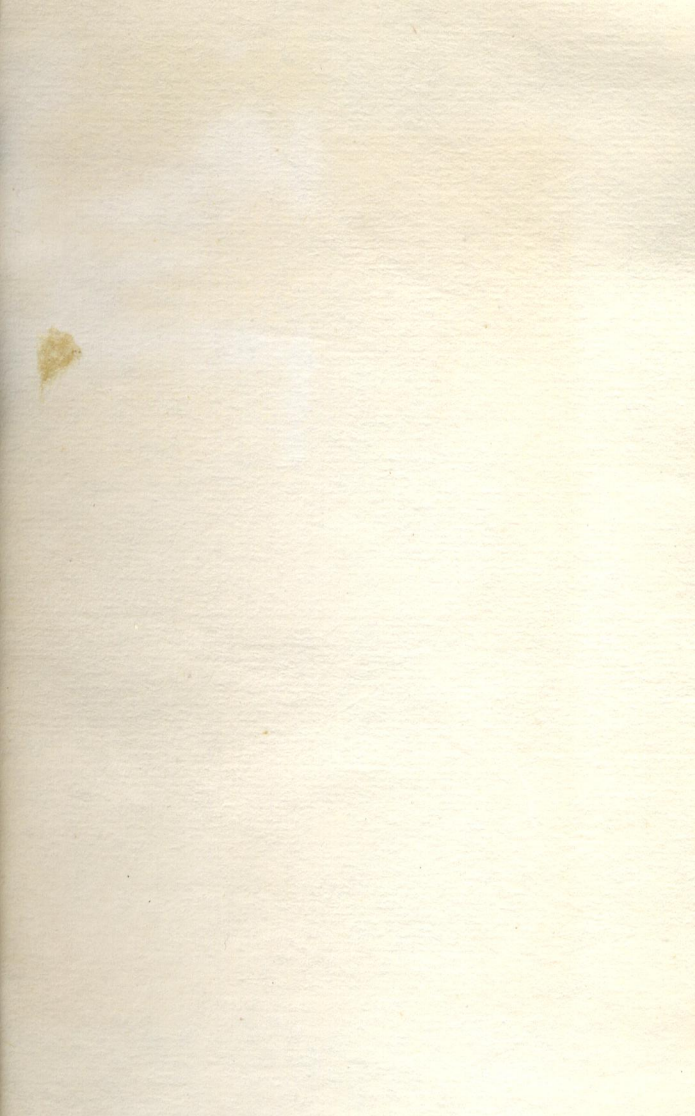
31.79

Ф $\frac{\pi}{3-810}$



КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО **РУХ**

Харків, вул. 1-го Травня, 10 та 11
Телефон 29-84





31.792

$\Phi \frac{\text{III}}{3-819}$

